

TURLI TILLARDA HAYOT VA O'LIM TUSHUNCHALARINING LEKSIK-SEMANTIK IFODASI

Najimova Perizad Arslanbay qizi

O'zDJTU Tarjimonlik fakulteti ingliz tili tarjima nazariyasi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Turli tillarda hayot va o'lim tushunchalarining leksik-semantik ifodasi keng va chuqur masalalardan biri bo'lib, u insoniyat dunyoqarashi, falsafasi, ruhiyati va madaniyatini yuzaga chiqaradi. Hayot va o'lim har bir tilda o'ziga xos tarzda tasvirlanadi. Ushbu tushunchalarning leksik-semantik ifodasi tilning nafaqat lug'aviy boyligini, balki xalqning tarixiy tajribasini, estetik qarashlarini va ma'naviy qadriyatlarini ham namoyon etadi. Tillar hayot va o'limni ifodalashda turli yondashuvlardan, ramziylikdan, antonimiya va evfemizmlardan, ko'plab lingvistik vositalardan foydalanadi. Hayot va o'limga doir so'zlar til boyligining asosiy qatlamlarini tashkil etib, ular madaniy va ruhiy dunyoda muhim o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: hayot, o'lim, leksik-semantik, tushuncha, til, madaniyat, antonimiya, evfemizm, ramz, tasavvur.

Hayot tushunchasi ko'plab tillarda faoliyat, taraqqiyot, umid, poklik va harakat kabi ijobiy ma'nolar bilan ifodalanadi. O'lim tushunchasi esa ko'proq yakun, jonsizlik, sukunat, abadiylik va orom kabi salbiy yoki neytral yondashuvda qoraladi. Bu ikki qarama-qarshi tushuncha tildagi antonim so'zlarning asosiy yadrosini tashkil etadi hamda xalq ongida qarama-qarshi tasavvurlar uyg'otadi. Tabiiyki, ularning ifodalanishi ham har bir til va madaniyatda o'ziga xos, o'zgaruvchan, kontekstga mos tarzda namoyon bo'ladi. Yoqimli va yoqimsiz hodisalarga til orqali munosabat shakllantiriladi: hayot quvonch va yashash timsoli, o'lim esa ayriliq va yo'qotish belgisi sifatida ustuvor tushunchalardir. Hayot va o'limga oid so'zlar va ifodalar semantik maydoni nihoyatda keng va rang-barang. Ushbu leksik guruhga kiruvchi so'zlar faqatgina lug'aviy asos bilan cheklanmay, balki ko'plab frazeologizmlarda, ramziylikda va she'riy til ifodasida keng qo'llaniladi. Har bir til o'z xalqining qadimiy qarashlari, urf-odatları va diniy tushunchalariga tayangan holda hayot va o'limni har xil ifodalashga moyildir. Masalan, hayot tushunchasi yangi boshlanish, taraqqiyot, to'kin-sochinlik, baxt, orzu-umid, mehnat va saodat timsoli sifatida ajralib turadi. O'lim esa jimjitlik, tinchlik, so'nggi manzil, to'xtash, abadiyat, osoyishtalik kabi ma'nolar asosida ifodalanadi. Bunday lingvistik ta'sirlar kollektiv tafakkur tarzida namoyon bo'ladi va til rivojiga xizmat qiladi [1].

Hayot va o'lim so'zlarining ma'no doirasi ham turli tillarda o'z-o'zidan kengaya boradi. Lekin har bir tilda bu tushunchaning ifodalanishidagi asosiy leksik vositalar, semantik tuslar, kengaytirilgan va tor ma'nodagi sinonimlar ham mavjud. Hayot so'zi

metr, zamon, taraqqiyot, doymiylik, kuch, jon, faoliyat kabi ko'plab semlarga ega bo'lsa, o'lim so'ziga esa yakun, so'nggi nafas, so'nish, chekinish, orom olish, abadiy qadriyatlar kabi ramziy ma'nolar xosdir. Shu bilan birga, mazkur tushunchalarning turli sohalarga ko'chishi urf-odatlar, din, san'at, adabiyot va kundalik hayotda ko'plab ma'naviy, leksik va semantik o'zgarishlarga sabab bo'ladi. Hayot va o'limka oid so'zlar ishlatilgan joyiga qarab rasmiy, she'riy, publistik, so'zlashuv uslublarida o'ziga xos tus oladi. Rasmiy uslubda hayot va o'lim, tiriklik va vafot, vafoti yetish, jon taslim qilish va boshqa rasmiy oraliq ifodalar mavjud. She'riy uslubda jon, dillar, yashash, hayot ummoni, bevafo dunyo, so'nggi nafas, ohangrabortlar ko'proq ishlatiladi. Publistik va kundalik uslubda yashash, umr, hayot kechirish, hayotiy yo'l, o'lim soati, so'nggi manzil, abadiyat ga ketish kabi ifodalar kuzatiladi. Har bir uslub doirasida hayot va o'lim so'zlari va ularning sinonim-antoniymik qatlamlari o'ziga xos ma'no yukiga ega bo'ladi. Hayot va o'lim haqida gap ketganda, har bir til o'z xalqiga xos dunyoqarashni, tarixiy tajribani va madaniy qadriyatlarni ifoda etish orqali boyib boradi. Mazkur leksik-semantik guruhdagi so'zlar nafaqat insonlarning kundalik hayotida, balki ularning ruhiy dunyosida, adabiy ijodida, diniy va falsafiy qarashlarida asosiy tushunchalardan biri hisoblanadi. Odamlarning hayotga intilishi va o'limdan qo'rquvi, abadiylik istagi va o'tkinchilikning borligini teran anglash, bu jihatdan tilga ham kuchli ta'sir qiladi. Bu holat til va tafakkur birligini, xalq urf-odatlari va tarixiy taraqqiyotini doimo boyib borishini tasdiqlaydi [2].

Hayot va o'limni ifodalovchi leksik-semantik birliklar ba'zan ramziylik, kinoya va tasvir vositalari orqali ham namoyon bo'ladi. Tilga ramziy ifodalarning kirib kelishi, ayniqsa o'lim bilan bog'liq so'z va iboralarda ko'proq kuzatiladi. Chunki, bu kabi nozik mavzularda to'g'ri so'z aytishdan ko'ra uni ramziy tarzda, evfemistik yo'lda ifodalash qadimdan mavjud bo'lgan. Masalan, o'lim atamasi o'rniga dunyodan ko'z yumish, so'nggi manzilga ketish, abadiyatga safar qilish kabi evfemistik ifodalar keng ishlatiladi. Bu orqali til nafaqat madaniy va ma'naviy boylikni, balki insoniylik va noziklikni ham namoyon etadi. Hayot tushunchasi esa yuksak orzular, baxt va umid, kuch-g'ayrat va faoliyat, kelajakka intilish va taraqqiyot timsoli sifatida qadrlanadi. Til hayotni tasvirlashda unga ijobiy manzara yaratadi, turli so'zlarni bir-biriga bog'lab, keng semantik maydon hosil qiladi. Zamon va makon doirasida hayot so'ziga yosh, umr, yashash, yasharish, rivojlanish, baxtiyorlik, baraka so'zlari hamdo'st bo'lib, turli yangi ma'no qatlamlarini hosil qiladi. Hayot va o'limka oid tushunchalarning xilma-xilligi ham tildan tilga va madaniyatdan madaniyatga muhim farq qiladi. Har qanday tillarda hayot va o'lim so'zining antonimiya munosabati asosida tilda asosiy semantik markazlardan sanaladi. Ushbu so'zlar orasida bevosita antonimik juftliklar va ulardan hosil bo'lgan so'z birikmalari, frazeologizmlar ham serob. Har bir til ushbu ikki tushunchani ifodalashga oid o'ziga xos, betakror, madaniy jihatdan boy qatlamga ega. Bu esa til

taraqqiyotida yangi soʻz va iboralar, yangi leksik shakllar paydo boʻlishi, ularning semantik va stilistik mana uchun tildagi ahamiyati tobora ortishini koʻrsatadi [3].

Hayot va oʻlimga oid tushunchalar qadimdan xalq ogʻzaki ijodida, maqol va matallarda, afsona va rivoyatlarda ham koʻplab uchraydi. Bunday lingvistik ifodalarda zamonaviy tushunchalarning ildizlari, ularning semantik va assosiativ boyligi qanchalik keng ekanligini koʻramiz. Hayot va oʻlim tajribasi har bir avlod uchun oʻziga xos boʻlib qoladi, chunki buning orqasida insoniyatning ong, tafakkur va madaniy taraqqiyoti yotadi. Hayot va oʻlim soʻzining leksik-semantik tahlili tildagi asosiy semantik maydonlardan ekanligini koʻrsatadi. Global va lokal nuqtayi nazardan ushbu tushunchalarning xalq tafakkuri va qarashlari, qadriyatlari va estetik mezonlariga mos ifodalari yuzaga keladi. Hayot va oʻlim leksik-semantik maydoni doirasida har bir til va madaniyat oʻzining oʻtmishi va bugungi holatini ifodalaydi. Bu tillar oʻrtasidagi qarashlar va tafovutlarni tadqiq qilish, xalqschilik, ruhiy holat, axloq, diniy va dunyoviy mezonlarni chuqur tahlil etish imkonini beradi. Har bir madaniyat tili ushbu ikki tushunchaning ifodalanishida oʻziga xos semantik va stilistik tafovutlarga ega. Leksik-semantik jihatdan hayot va oʻlim atamaları, ular bilan bogʻliq soʻz, ibora, maqol va matal, ramziy va obrazli ifodalar katta bir zamin yaratadi hamda kishilar ongida ularning oʻrnini mustahkamlaydi [4].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, turli tillarda hayot va oʻlim tushunchalarining leksik-semantik ifodasi xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari, axloqiy va estetik mezonlari, ruhiy holati va tarixiy taraqqiyotini toʻla namoyon etadi. Bu ikki asosiy tushuncha til taraqqiyotida, adabiy va ogʻzaki ijodda, din va falsafada, kundalik turmush tarzida chuqur ildiz otgan. Ularning ifodalanishidagi leksik, semantik va stilistik xususiyatlar har bir til va madaniyatga xos ravishda shakllanib boradi. Shu bois, hayot va oʻlim leksikasi va semantikasi oʻrganish orqali xalq tafakkuri va ruhiy dunyosining boy qatlamlarini oʻrganish, til taraqqiyotiga oʻz hissasini qoʻshadi. Til va tafakkur taraqqiyotida hayot va oʻlim tushunchalari markaziy oʻrin tutadi va ular orqali jamiyatning maʼnaviy-axloqiy, estetik, tarixiy va madaniy taraqqiyotini chuqur anglash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Иланова О.А. Концепт «жизнь» в русской языковой картине мира: лингвокультурологический и лексикографический аспекты (дисс. кан. фил. наук.), Санкт-Петербург, 2005. С.28.

2. Краснобасва-Черная Ж.В. Аксиологический феномен жизни во фразеологии: жизнь как ценность и жизнь как система ценностей. Вестник ВГУ. серия: лингвистика и межкультурная коммуникация. 2015. №4. С.31-35.

3. Кубрякова Г.С. “Язык и знание (на пути знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения, роль языка в познании мира)”. - М., 2004. С.13-14.
4. Лакоф Дж., Джонсон М. “Метафоры, которыми мы живем”. Москва, 2014.
5. Миньяр-Белоручев К.А. “Когнитивная грамматика”. Москва, 2010.
6. Safarov Sh. “Kognitiv tilshunoslik”. Samarqand, 2006. B. 41-45.

